

הרב שלמה זאב פיק — ר"מ במכון

אמדרוהו למיתה והיקל*

המשנה והסוגיא לפי רש"י

בפרשת משפטים כתוב: "וכי יריבן אנשים והכה איש את רעהו באבן או באגרופ ולא ימות ונפל למשכב: אם יקום והתהלך בחוץ על משענתו ונקה המכה, רק שבתו יתן ורפא ירפא" (שמות כא: יח-ט).

חכמינו נחלקו בפירוש פסוקים אלו וכמו שגרסינן במשנה ובגמרא סנהדרין (דף עח):

משנה. המכה את חבירו, בין באבן בין באגרופ¹, ואמדרוהו למיתה והיקל ממה שהיה, ולאחר מכאן הכביד ומת — חייב. רבי נחמיה אומר: פטור, שרגלים לדבר. גמרא. תנו רבנן: את זו דרש רבי נחמיה (שמות כ"א) אם יקום והתהלך בחוץ על משענתו ונקה המכה וכי תעלה על דעתך שזה מהלך בשוק וזה נהרג? אלא: זה

* תודתי נתונה לעמיתי במכון הגבוה לתורה על שליכנו את הסוגיא הזאת אתי. התוספתא בסנהדרין יב: א (ב), הרחיבה את הדיבור על קטע זה של המשנה: I

שמעון התימני אומר מה האגרופ הידוע לעדה ולעדים, אף אבן תהא ידועה לעדה ולעדים — פרט לשאבד האבן. אמר לו רבי עקיבא אין לי אלא שאבד האבן, ומנין אפי' היתה תלויה אף היא או מקל כב"ד, ויודעין הדיינין שעל שוקו הכהו, ועל ציפר נפשו הכהו? הרי שדחאו מראש הבירה ונפל ומת, הבא בירה [כ"ע: אומרין אנו תבוא הבירה] לב"ד? ואם תאמר יבאו כ"ד ויראו את הבירה, שנפלה, אומר אני [כ"ע: אומרין אנו] יחזורו הבעלים ויכנו אותה? אלא מה עדים נאמנים על כך, אף בדיני נפשות הכל תלוי בעדים. נתערכה באחרות — משערין את הקלה שבהין, אם יש בה כדי להמית הרי זה חייב, ואם לאו פטור. נפלה לאור ונשרפה, או למים ונמחית — פטור.

[ועיין בדברי חזון יחזקאל על אתר לבירור שיטת הרמב"ם בזה (עמ' נא)]. על פי המשנה עם צירוף התוספתא, משנה זאת דנה על כלי הרצח והעדרו. המשנה הבאה דנה בענין נתכוין להרוג את זה והרג את זה והסוגיא עליה עוסקות בהעדר הכוונה לרצוח [ואו מצריכין כוונה למעשה רציחה (חכמים) או כוונה לרציחת גברא מסוימת (ר"ש)]. ולפי דברי הרמ"ה בהמשך הסוגיא בשיטת חכמים בענין פרט לזורק אבן לגו, יש דיון בהעדר הנרצח. והמשנה הבאה, בדף עט ע"ב, הדנה ברצח שנתערב עוסקת בהעדר הרצח עצמו.

שאמדהו למיתה והקל ממה שהיה, ולאחר כך הכביד ומת, שהוא פטור. ורבנן האי נוקה המכה מאי דרשי ביה? מלמד שחובשין אותו. ורבי נחמיה חבישה מנא ליה? יליף ממקושש. ורבנן נמי, לילפי ממקושש! ? מקושש בר קטלא הוא, ומשה לא הוה ידע קטליה במאי. לאפוקי האי, דלא ידעינן אי בר קטלא הוא אי לאו בר קטלא הוא. ורבי נחמיה? יליף ממגדף, דלא הוה ידע אי בר קטלא הוא, וחבשוהו. ורבנן: מגדף הוראת שעה היתה. כדתניא: יודע היה משה רבינו שהמקושש במיתה שנאמר (שמות ל"א) מחלליה מות יומת, אלא לא היה יודע באיזו מיתה נהרג שנאמר (במדבר ט"ו) כי לא פרש וגו'. אבל מגדף לא נאמר בו אלא לפרש להם על פי ה' שלא היה משה יודע אם הוא בן מיתה כל עיקר אם לאו.

בשלמא לרבי נחמיה — היינו דכתיבי תרי אומדני, חד אמדוהו למיתה וחיה, וחד אמדוהו למיתה והקל ממה שהיה. אלא לרבנן, תרי אומדני למה לי? חד אמדוהו למיתה וחיה, וחד אמדוהו לחיים ומת. ורבי נחמיה: אמדוהו לחיים ומת לא צריך קרא, שהרי יצא מבית דין זכאי.

תנו רבנן: המכה את חברו ואמדוהו למיתה וחיה — פוטרינן אותו; אמדוהו למיתה והקל ממה שהיה — אומדין אותו אומד שני לממון; ואם לאחר כן הכביד ומת — הלך אחר אומד האמצעי, דברי רבי נחמיה. וחכמים אומרים אין אומד אחר אומד. תניא אידך: אמדוהו למיתה אומדין אותו לחיים, לחיים — אין אומדין אותו למיתה. אמדוהו למיתה והקל ממה שהיה — אומדין אותו אומד שני לממון; ואם לאחר כן הכביד ומת — משלם נזק וצער ליורשים. מאימתי משלם? משעה שהכהו. וסתמא כרבי נחמיה.

וצ"ע לפי גירסתינו במשנה בדברי ר' נחמיה שפוטור שרגלים לדבר, למה אמרה המשנה סברה שרגלים לדבר, הרי בגמרא הובאה ברייתא: "את זו דרש רבי נחמיה... פטור" והרי לפי זה יש גזירת הכתוב ולמה המשנה נקטה לפי רבי נחמיה את הטעם "שרגלים לדבר"? לפי המשנה אליבא דגירסתינו, רבי נחמיה פוטור בהיקל ממנו מפני שרגלים לדבר, ופירש רש"י ד"ה שרגלים לדבר שלא מת מחמת מכה זו, שהרי היקל. לפי זה, משתמע שאם היו יודעים בודאי ע"י בירור רפואי וכדו' עם הוכחות ברורות שאכן מת מחמת המכה הראשונה, יתכן שרבי נחמיה היה סבור שהמכה יהיה חייב מיתה, שהרי התברר שאין טעם רגלים לדבר שייך.

אלא שיטת המשנה חולקת על התוספתא [בבא קמא ט: ב (מהד' ליברמן: ה' ה-ז)]:

המכה את חברו ואמדוהו למיתה — אומדין אותו לחיים. לחיים — אין אומדין אותו למיתה. אמדוהו למיתה — חייב מיתה ופטור מן הממון. אמדוהו לממון — חייב ממון ופטור מן המיתה. אמדוהו למיתה והיקל ממה שהיו — אומדין אותו לממון שנייה. מאימתי נותן לו? משעה שהכהו. אמדוהו לחיים ומת, משלם נזק צער רפוי ושבת ובשת ליורשין. אמדוהו למיתה והיקל ממה שהיה, הכביד ואח"כ מת — אומדים אותו: אם מחמת מכה ראשונה מת, הרי זה חייב; ואם לאו, פטור. רבי נחמיה אומר: אפילו מת מחמת מכה ראשונה פטור. ועוד זו דרש רבי נחמיה אם יקום

והתהלך בחוץ על משענתו ונקה המכה, וכי עלתה על לב שיהא זה מהלך בשוק וזה נהרג על ידו? אלא אפילו מת מחמת מכה ראשונה, פטור.

ופירש הגר"י אברמסקי זצ"ל בחזון יחזקאל: "ועוד דרש רבי נחמיה מלכד הסברה עצמה... עוד דרש מקרא" (וכן פירש בתוספתא כפשוטה עמ' 79), ומשמע בין מסברה בין מקרא רבי נחמיה פוטר אפילו ודאי מת מחמת מכה הראשונה. ועיין לקמן בענין הסברה. ויתכן לומר שהבבלי לא הביא את התוספתא אלא את הברייתא שבסוף הסוגיא שכתוב "הלך אחר אומד האמצע דברי רבי נחמיה", מפני שלא כתוב במפורש "אפילו מת מחמת מכה ראשונה", וזה מתאים לנוסח המשנה שלנו שרגלים לדבר הוא טעמו של רבי נחמיה, וממילא אם התברר בודאי שאכן מת מחמת מכה ראשונה, יהיה פטור. אלא עדיין צ"ע לפי זה איך נפרש את הברייתא בתחילת הסוגיא (שכנראה לקוחה מן התוספתא הנ"ל או ממקור משותף לשניהם): "את זו דרש רבי נחמיה... פטור", שלכאורה חולקת על המשנה, שהרי אם זה גזירת הכתוב, אז יהיה פטור בכל מקרה! וצריך לומר שהדרשה לפי הבבלי הוא בסתם, שלא ידוע בודאי שמחמת מכה ראשונה מת. אבל אי ידעין שבודאי מת מחמת מכה ראשונה, יהיה חייב. ועוד נראה להוסיף, שהסברה שרגלים לדבר, היא היא שהכתיבה פשט בדרשה, שלא נלמד הדרשה שבכל מקרה רבי נחמיה פוטר, אפילו ודאי מת מחמת מכה ראשונה, אלא רק בסתם, ואז יש רגלים לדבר שלא מחמת מכה ראשונה מת.² ובזה מתורצת הערת המעשה רקח על דברי הרמב"ם הל' רוצח ושמירת הנפש ד: ה אות (ג) "אף דבאמת כפי דברי הברייתא רב נחמיה יליף מקרא, ואין צריך לרגלים לדבר". אכן לפי דברינו, הסברה היא היא שמכתיבה את הפשט בדרשה! עיין דברי הערוך לנר על אתר ששאל אותה שאלה, והציע את התירוץ דלקמן (דף ס ע"ד):

"ל למה לי לר"נ הך טעמא שרגלים לדבר הא בגמרא יליף מקרא אכן י"ל כיון דלרבנן מצרכינן קרא זה לחבישה ולא ילפי ממגדף דהוראת שעה היתה כדאמרינן בגמרא א"כ אי לאו הך טעמא שרגלים לדבר גם לרב נחמן [צ"ל לרבי נחמיה] הוי אמרינן הכי דלא ילפינן ממגדף דהוראת שעה היא אכן כיון דסברא הוא לפטור שרגלים לדבר לכן ע"כ אתי קרא לפטור וילפינן חבישה ממגדף ולא אמרינן שהוראת שעה היתה.

אלא שדברי הערוך לנר לא נראים לי, שהרי יש נפקא מיניה גדולה בין הסברא לבין הדרשה לפי פשוטותה, שהרי לפי הסברה, הדין שייך רק בסתם מת, בלי ידיעת ודאי שמחמת מכה ראשונה מת. אבל לפי הפסוק, אפילו יודעים בודאי שמחמת מכה ראשונה מת, יהיה פטור,

2 עיין בחידושי הר"ן לדרך ע"א ד"ה רבנן (מהדורת הר"י זק"ש [סנהדרין גדולה למסכת סנהדרין כרך ז, הוצאת מכון הרי פישל, ירושלים, תשל"ח], עמ' רפז), שפירש באופן הדומה לזה: יש הכרעה בפירוש הפסוקים ע"פ סברה.

וכהבנת התוספתא כדרשה זאת. אלא מוכרחים לומר כמו שהצעתי, שכל הדרשה אליבא דבבלי היא בסתם, אבל אם יש ידיעה ודאית שמת מחמת מכה ראשונה, גם לפי הפסוק יהיה חייב, ורק אז אפשר להציע את דברי הערוך לנר, למה ל"ר לר"ג הכ טעמא שרגלים לדבר, הרי יש דרשה.

ואם נרכיב את הפירוש שלי כאן על דברי הערוך לנר ניתן לומר שהסברה מכתובה שני דינים: א) פשט בפסוק ובדרשה של ונקה המכה שמדובר בסתם. ב) פשט במגדף דלא הוי הוראת שעה.

כל זה לפי הנוסח שלנו במשנה וכדברי רש"י בפירוש שלו במשנה, וכן למד היד רמ"ה על אתר.

המשנה והסוגיא לפי הרמב"ם

אמנם עיין ברמב"ם הל' רוצח ושמירת הנפש ד: ה:

אמדוהו למיתה והקל ממה שהיה ולאחר מכאן הככיד ומת הרי זה נהרג, ואין אומדין אותו אומד שני כשהקל שרגלים לדבר.

ועיין בכסף משנה שלמד לפי הנוסח שלנו במשנה ששתי המלים "שרגלים לדבר" מתיחסות לדברי תנא קמא: "וצ"ל שרבינו מפרש שסיום דברי ת"ק הם, וה"ק שרגלים לדבר שמת מחמת מכה זו שהרי מתחלה אמדוהו למיתה". וכל זה דוחק. ועיין במעשה רקח על אתר שהציע שהסיומת "שרגלים לדבר" מתיחסת לשניהם, מר כדאית ליה ומר כדאית ליה. ולמעשה כך למד ר"י מלוניל בסוף פירושו למשנה זאת: "ואיפשר לומר אתרוויהו קאי".

אמנם לפי האמת, התברר שבמהדורות המשנה שהיתה לפני הרמב"ם (עיין במהד' קאפח, מסכת סנהדרין, עמ' קל-קלא), היה כתוב: "...רבי נחמיה פוטר וחכמים מחייבין שרגלים לדבר", וכן הוא במאירי על אתר³. לפי זה, חכמים לא דרשו "ונקה המכה" כמו רבי נחמיה והעמידו את הפסוק "ונקה המכה" לענין חבישה, ולמדו "על משענתו" כדברי התרגום "על בוריה". ובהיקל ואח"כ מת, שאין להם דרשה לפטור אותו, מחייבים חכמה מיתת בית דין, שלא התברר שזה שמת אינו מחמת המכה הראשונה, אלא אחרי שהיקל בכל זאת מת, וממילא יש רגלים לדבר שמחמת מכה ראשונה מת. נמצא שלפי חכמים כל דבריהם עומדים ע"פ סברה בלי דרשות או גזירות הכתוב.

3 ועיין בירושלמי על אתר שמשמע שגרס במשנה כמו נוסח הרמב"ם בה. המאירי הביא אח"כ את הגירסא "שלנו" ואת דברי רמ"ה ("אחרוני הגאונים שבספרד"). ועיין עוד בפירוש ר"י מלוניל (מהד' ר"י הלוי קופרברג) סנהדרין גדולה למסכת סנהדרין כרך ב, הוצאת מכון הרי פישל, ירושלים, תשכ"ט], עמ' קלה, והע' 83) שנראה מדבריו שגרס כמו הרמב"ם והמאירי וככל זאת הסביר "יש רגלים לדבר דקתני בסופא דמתני' אדר' נחמיה קאי" והוי ממש כפירוש הכסף משנה רק הפוך. ופירושי הכסף משנה ור"י מלוניל דחוקים הם. ואולי בגלל זה הר"י מלוניל עצמו הציע פירוש שני שהסיום מתיחס לשניהם וכמו במעשה רקח. ועיין עוד בצפנת פענח למסכת סנהדרין עמ' קנ ואילך.

חמש מחלוקות בין רבי נחמיה לבין חכמים

במסגרת מהלך הסוגיא יש חמש מחלוקות בין רבי נחמיה לבין חכמים. (א) המחלוקת הראשונה היא בפירוש "אם יקום והתהלך בחוץ על משענתו". אונקלוס תירגם ויהלך [נ"א ויתהלך] בברא על ברייה [נ"א בוריה], וכמו שהסביר רש"י ד"ה על "שנתרפא לגמרי ונשען על כחו"⁴.

והסביר הרמ"ה "דרבי נחמיה לית ליה על משענתו על בוריו אלא מוקי לה כפשיטה שהיקל ויצא לחוץ כשהוא נסמך על משענתו דאי דריש על בוריו, היקל מנא ליה". וכן הוא במיחוס לר' יונתן בן עוזיאל התרגום הוא "ומהלך בשוקא על מורניתיה", שפירושו על מקלו⁵.

נמצא לפי רמ"ה שהמחלוקת היא בפירוש הביטוי "על משענתו" אי פירושו על בוריו שנתרפא לגמרי (חכמים) או פירושו שעל מקלו דהיינו שיכול לקום מן המטה, וזהו היקל ויצא לחוץ (ר"ג).

אלא שפירוש זה בפסוק אליבא דרבי נחמיה קשה מעצם הענין, וכמו שהציע הרמב"ם בהל' רוצח ושמירת הנפש ד: ד:

זה שנאמר בתורה על משענתו אינו שיהלך והוא נשען על המטה או על אחר שאפילו הנוטה למות יכול להלך על המשענת לא נאמר משענתו אלא שיהיה מהלך על משענת כוחו ולא יהיה צריך כח אחר להשען עליו. ולפי זה איך יתכן שרבי נחמיה יחלוק על סברה פשוטה והגיון צרוף כזה?

ואולי מפאת קושיה זאת הסביר רש"י שהכוונה בפסוק לפי רבי נחמיה היא "ואמרוהו למשענת חיים" (רש"י ד"ה אלא). וכן פירש רש"י במשנה ד"ה והיקל ממה שהיה וחזרו ואמרוהו לחיים. ודברי רש"י מבוססים על הברייתות בסוף הסוגיא: "אומדין אותו אומד שני לממון".

נמצא לפי רמ"ה, שרבי נחמיה פירש הפסוק באופן מילולי לגמרי וכדמשתמע מדברי המיחוס לר' יונתן בן עוזיאל, וחכמים פירשו כעין משל וכדברי התרגום אונקלוס ור' ישמעאל במכילתא⁶. לפי רש"י, רבי נחמיה פירש את הפסוק לענין אומד.

4 והשוה דברי המכילתא דר"י על משענתו, על בוריו, זה הי' אחד משלושה דברים שהי' ר' ישמעאל דורש בתורה כעין משל... אף כאן אתה אומר על משענתו, על בוריו. והשוה תורה שלמה לפרשת משפטים, ח"א, עמ' 101 עמ' שנת, ובמכילתא דרשב"י שהובא שם, עמ' 201 ואות שנט.

5 בפסוק הקודם "ואבן או אגרוף", תירגם המיחוס לר' יונתן בן עוזיאל "באבנא או במרתוקא" = אגרוף]. ויש נ"א "מורניתא" שלפיו, מורניתא הוא תירגום של אגרוף ושוה למשענתו, וצ"ע בנוסח זה.

6 ועל פי דברי הרמ"ה אולי אפשר ליישב את דברי הרמב"ם לענין פסק הלכה. הרי הרמב"ם שם פסק כחכמים, ותמה עליו במעשה רקח שהרי מסקנת הסוגיא היא שיש ברייתא סתמית כרבי נחמיה ואסהיד עליה תלמודה ולכן למה לא נפסוק כרבי נחמיה? ואכן במאירי כתוב "ויש פוסקים כרבי נחמיה" ומסתבר שזה הטעם, ולכן צ"ע על הרמב"ם למה פסק כחכמים?

והמעשה רקח הציע שבגלל שהגמרא אמרה סתמא כרבי נחמיה, ר"ל דיחידאה היא, וכדברי הכסף משנה בהל' רוצח ושמירת הנפש ב: ז.

ואולי יש לומר שהרמב"ם למד את המחלוקת בין חכמים לבין רבי נחמיה כמו היד רמ"ה, וממילא דחה

(ב) המחלוקת השנייה היא בפירוש הפסוק "ונקה המכה" — פירושים הנובעים מן הפרשנות של "על משענתו".

לפי רבי נחמיה, פירושו כפשוטו — ונקה מחיוב מיתה⁷, אע"פ שהנחבל מת. לפי חכמים, מכיון שהנחבל התרפא לגמרי, הרי לא יתכן לפרש שהחובל יהיה חייב מיתה, "וכי תעלה על דעתך שזה מהלך בשוק וזה נהרג?" ולכן צריך לומר שהוא נקה מחבישה, שאם אמדוהו למיתה, חובשין אותו, והכוונה ב"ונקה" שיוצא לחרות.

וטעם החבישה, פירש רש"י (ד"ה ורבנן) ורמ"ה "שלא יברח עד שנראה אם ימות אם לא". משמע שאם היו חובשים אותו בביתו עם אזיקים, או אפילו היה מסתובב בשוק קשור בשלשלות לשומרים, היה מותר, שהרי אין חשש שמא יברח.

ועיין במכילתא ונקה המכה, "שומע אני יתן ערבים ויטייל בשוק, תלמוד לומר או יקום והתהלך בחוץ, מגיד שחובשין אותו עד שמרפא". ובעל תורה שלמה לפרשת משפטים, ח"א, אות שס, הביא את תשובת הריב"ש, סי' רלו, שכתב "ועוד מי שעבר עבירה שיש בו חשש חיוב עונש, אין ראוי שילך ויטייל בשוק, בעוד שב"ד מעיינין ונושאין ונותנין בדינו". ואח"כ הציע בעל תורה שלמה תוספת פירוש למכילתא "שיש דין חבישה אפילו אם המכה ישלם בשביל שומרים שישמרו אותו בכל מקום שירצה ללכת באופן שאין חשש שיברח", והוסיף שם עוד טעם לדבר "ואולי משום לא פלוג בין עשיר לעני". נמצא שלפי רש"י ורמ"ה טעם החבישה הוא שלא יברח, ואם אפשר למנוע זאת ע"י שמירה בבית וכדו', אז מותר, משא"כ לפי פשטות המכילתא, הדין הוא שבשום אופן לא שייך חבישה אלא בבית האסורים⁸.

(ג) המחלוקת השלישית בין חכמים לבין רבי נחמיה היא אם אפשר ללמוד את דין חבישה מפרשת מגדף⁹. לפי חכמים אי אפשר ללמוד ממגדף דהוי הוראת שעה. ומפרש רש"י ד"ה הוראת "שהרי לא נצטוו מתחילה על אותה חבישה ומעצמם עשו..." ממילא א"א ללמוד ממנה לכל התורה כולה, ולכן צריכים את "ונקה המכה" ללמדינו דין חבישה. ורבי נחמיה סבור שבכל זאת אפשר ללמוד מפרשת מגדף.

את דברי רבי נחמיה ע"פ סברה וכמו שהאריך בהל' רוצח ושמירת הנפש ד: ד:

זה שנאמר בתורה על משענתו אינו שיהלך והוא נשען על המטה או על אחר שאפילו הנוטה למות יכול להלך על המשענת לא נאמר משענתו אלא שיהיה מהלך על משענת כוחו ולא יהיה צריך כח אחר להשען עליו.

ממילא הסברה הפשוטה הכריעה את פשוטו של מקרא וממילא צריך לפסוק כחכמים. זה דרכו של הרמב"ם בכל משנתו לצרף פירוש הגיוני עם פשוטו של מקרא כי להוציא את הפשט האמיתי, וא"כ ממילא כאן הפסק מוכרח להיות כשיטת חכמים.

7 וכן הוא במכילתא "ונקה המכה — מן המיתה".

8 וידידי פרופ' ד' גרשנון נ"י, העיר שהנוהג בחברה הרומאית העתיקה הוא שרוצח היה מוסר עבדו כערב, ואם אכן היה בורח הרוצח, היו הורגים את העבד במקום הרוצח עצמו, ולפי זה אולי המכילתא בדרשתה "שומע אני יתן ערבים ויטייל בשוק, ת"ל... מגיד שחובשין אותו עד שמרפא" באה להוציא מהנוהג הכוזבי הזה! [מלשון המכילתא נראה לי שלא ס"ד שהורגין את הערבים במקום הרוצח אלא שישוחרר בערכות ולא יצטרך להיות חבוש — שמעון ויזר].

9 היה קס"ד שהיתה מחלוקת במקושש, אבל הגמרא דחתה את זאת.

ועיין ביד רמ"ה שפירש "הוראת שעה היתה ולא עשה אלא מפני כבודו של שם תדע... והרגוהו ומדהא (לענין התראה) לא ילפינן מינה, הא (לענין חבישה) נמי לא ילפינן מינה". ונראה לי שאין מחלוקת בין רמ"ה לבין רש"י, ושני הפירושים משלימים זה את זה: לא נצטוו מתחילה על אותה חבישה ומעצמם עשו — מפני כבודו של שם! ורמ"ה הביא ראיה שהרי לא היתה התראה למיתה, שהרי לא ידעו. שהיה בו חיוב מיתה, וא"כ איך ענשו בלי התראה, אלא מכאן דהוי הוראת שעה. וקשה על רבי נחמיה שלמד דין חבישה משם. ונראה ליישב את שיטת רבי נחמיה ע"פ דברי הגור אריה לפרשת אמור בספר ויקרא כד: יד (עמ' רא-רב במהד' הרטמן):

ויראה לומר, דודאי היו מתריץ בו שלא תעשה זה כי תתחייב כמה שיאמר הקב"ה, והוי זה התראה, ולא הוי התראת ספק, דכיון שנתן להם התורה, ועדיין לא קבלו דין זה, ולבסוף יאמר להם הקב"ה הדין, הוי התראה, ולא דמי שאם עתה התרה בו שתתחייב המיתה הכתובה בתורה, דהוי התראת ספק, שיכול לומר אני הייתי סובר כי אין זאת המיתה היא הכתובה, ולפיכך אין דין מיתה בו, אבל היתה שעדיין לא למדו מפי השם, לא יוכל לומר שאני אמרתי שאין מיתה זאת או מיתה קלה אחרת, שזה לא שייך לומר, לכך הוי התראה אם מתרה בו שיתחייב מה שיאמר השם, והוי התראה גמורה. ויש לומר עוד, כי מאחר שהיו דנין אותו על פי ה', ודין ה' מחולקים מדיני בית דין, ואין לשאול איך היה דן אותו בלא התראה. וראשון נראה פשוט.

ונראה לתלות שני תירוצים אלו של הגור אריה במחלוקת רבי עקיבא ורבי ישמעאל (מסכת זבחים, דף קטו, ע"ב) אם ניתנה כל התורה כולה במעמד הר סיני, או שזה היה תהליך ממושך עד סוף הארבעים שנה שבני ישראל היו במדבר עד פטירת משה רבינו. התירוצי השני סבור כשיטת ר"ע שניתנה כל התורה כולה כבר במעמד הר סיני עם כל דיניה, פרטיה ודקדוקיה¹⁰, ונשנו באוהל מועד ונשתלשו בערכות מואב, אלא שבמקרה הזה דנו המגדף לפי בית דין של מעלה (ועיין הערת הרטמן, עמ' כב, הע' 96). התירוצי הראשון סבור כר"י שמתן תורה היה תהליך שנמשך ארבעים שנה וממילא באותה תקופה, מה שקיבלו בפועל, כך מתריץ (ורק אחרי שניתנה כל התורה אפשר לתבוע התראה כמו שדרשו חז"ל). רבי נחמיה סבור כשיטת ר"י וכתירוצו זה, וא"כ בנסיבות שהיו כמה שקבלו מן התורה עד אותו זמן היתה זאת התראה רגילה וניתן ללמוד ממנו. משא"כ לפי חכמים (אליבא דאותו תירוצי ראשון), עצם נתינת התורה בסיני כבר מחייבת את כל דיני התורה כמו שקיבלו בסוף, ולכן הוי הוראת שעה. ואם חכמים סבורים כר"ע וכתירוצי השני, כודאי היתה זאת הוראת שעה! (ד המחלוקת הרביעית היא אליבא דרש"י ושאר ראשונים בפירוש "ולא ימות" בפרשה. בפרשה כתוב: "וכי יריבן אנשים והכה איש את רעהו באבן או באגרוף ולא ימות ונפל למשכב: אם יקום והתהלך בחוץ על משענתו ונקה המכה, רק שבתו יתן ורפא ירפא:" רש"י בד"ה בשלמא לר' נחמיה פירש שהיה אפשר לכתוב "והכה את רעהו באבן או באגרוף ונפל למשכב, שבתו יתן ורפא ירפא" בלבד, כדי ללמדינו דין ריפוי ושבת. המלים

10 עיין בדברי רד"צ הופמן בפירושו לספר ויקרא, עמ' יח ואילך, בהסברת שיטת רבי עקיבא.

"ולא ימות" וכן "אם יקום והתהלך בחוץ" הם מיותרים לגמרי לדרשות. לכן למד רבי נחמיה שלולי "ולא ימות" היינו חושבים שמכיון שיצא מבית דין חייב, נהרוג אותו, מכיון שיש עליו חלות שם רוצח החייב במיתת בית דין, וזה שהנחבל חי הוא במזלו של הקרבן; לכן צריך גזירת הכתוב "ולא ימות", שאם אכן לא ימות כמו שאמדהו אז אינו חייב מיתה ואין עליו חלות שם רוצח, ורק ישלם שבתו ורפאותו¹¹.

ולפי רבנן אליבא דרש"י, הפירוש הוא שאמדהו תחילה ל"ולא ימות" דהיינו לחיים, אז שבתו יתן, אפילו כשמת בפועל אחר כך! וכזה יש שני חידושים: מפני שאמדהו לחיים, אז לא חל עליו מיתת בית דין. ועוד שאפילו מת, ואין דמים למת, אבל מכיון שפסקו שבתו ורפאותו, הריהו משלם סכומים אלו ליורשים¹².

נמצא שרבי נחמיה למד "ולא ימות" באופן מילולי, דהיינו שלא מת בפועל, ולכן משלם שבתו ורפאותו. לפי חכמים, "ולא ימות" מתיחס לאומדנא דבית דין, שאמדהו ל"ולא ימות" דהיינו שיחיה, ולכן שבתו יתן, אע"פ שמת בפועל אחר כך.

11 א. לשונו של רש"י בסוגיה:

בשלמא לר' נחמיה. דאמר ונקה המכה — לאמדהו למיתה והקל וחזר והכביד אתא, היינו דכתיבי תרי קראי יתירא, לאומדנא, דאם בא ללמדנו שהחובל בחבירו חייב בריפוי ושבת כדמסקי שבתו יתן וגו' נכתוב והכה את רעהו באבן או באגרוף ונפל למשכב, שבתו יתן ורפא ירפא, ולא ימות יתירא הוא למדרש, וכן אם יקום והתהלך בחוץ: חד אמדהו למיתה וחיה. דלא תימא הואיל ויצא מבית דין חייב — נקטליה דהא דהדר חיי חס רחמנא עליה להכי אתא ולא ימות כלומר והכה איש וגו' ולא ימות כמה שאמדהו אלא נפל למשכב — שבתו יתן, ממון ולא מיתה, או אם יקום והתהלך בחוץ לאחר שאמדהו למיתה — ונקה המכה אפילו חזר והכביד ומת:

ומה שרש"י כתב בסוף דבריו: "או אם יקום והתהלך בחוץ..." הרי זה נושא המחלוקת הראשונה דלעיל. ב. מרש"י משמע שקמ"ל ב' דברים כבת אחת: שאין חיוב מיתת בית דין ויש חיוב תשלומין. ועיין ביד רמ"ה שכתב:

והיינו דכתיב ולא ימות ס"ד אמינא כיון דאמדהו למיתה כמת דמי ורחמנא הוא דחס עליה ואחיה וליקטליה להאיך קמ"ל; אי נמי הא קמ"ל דמשלם ממון סלקא דעתך אמינא כיון דאמדהו למיתה כמאן דאיחייב קטלא דמי ואין מת ומשלם קמ"ל.

ורש"י צירף את שני המסקנות ביחד. והשוה תר"ה בשלמא. ואולי יש מקום לומר לפי ה"א נמי של רמ"ה, שקמ"ל יש עליו שם רוצח, אלא במקרה כזה הוא משלם, ולכן רש"י צירף ב' המסקנות היחד.

12 ולשונו של רש"י:

אלא לרבנן. דאמרי לחבישה אתא, תרי אומדני למה לי — לכתוב ולא ימות ונפל למשכב ונקה המכה שבתו יתן, ושמענין מינה אמדהו למיתה וחיה — ממון יתן ולא מיתה. ומונקה המכה יתירא שמעינן דכשיבורר לנו שלא ימות הוא — ונקה המכה, מכלל דעד השתא חבוש הוא: חד אמדהו למיתה וחיה וחד אמדהו לחיים ומת. ואיפכא דרש להו, ולא ימות דרשי ליה לאמדהו לחיים ומת, והכי משמע ולא ימות אם אמדהו תחלה שלא ימות אפילו מת לאחר מאן, שבתו יתן ורפא ירפא, יתן האומד שאמדהו לכמה חליו עולה ושבתו ורפאותו שכך היו אומדין אותו כשהיה נאמד לחיים...

ומאיפה למדו חכמים את הדין הראשון של רבי נחמיה, שאפילו אמדהו למיתה ואח"כ הבריא לגמרי, שאין חיוב מיתת בית דין אלא חיוב תשלומין גרידא? הם למדו את זה מן הרישא של פסוק השני: "אם יקום והתהלך בחוץ על משענתו" שאם אמדהו למיתה ואחר כך התהלך בחוץ ולא מת, דהיינו שהבריא לגמרי והלך על כוריו, אז שבתו יתן, שהיינו שיש חיוב תשלומין ואין חיוב מיתה, וכמו שפירשנו לעיל המחלוקת הראשונה. וזה מה שרש"י סיים בד"ה חד אמדהו: "...ואם אמדהו למיתה ואחר כך יקום והתהלך בחוץ — שלא מת שבתו יתן, אבל אמדהו מתחילה למיתה ויצא מבית דין — חייב, וסוף דבר, מת אף על פי שהקל באמצע לא פטריה רחמנא".

ה) ומנין למד רבי נחמיה את הדין שחכמים למדו מפירושם של "ולא ימות" דהיינו שאמדוהו מלכתחילה לחיים ואח"כ מת, שיש חיוב תשלומין ואין חיוב מיתת בית דין? כדי לתרץ את זה, הציעה הגמרא סברה: "ורבי נחמיה — אמדוהו לחיים ומת לא צריך קרא, שהרי יצא מבית דין זכאי". ועיין בדברי רש"י שם:

שהרי יצא מבית דין זכאי — והא נפקא לן מצדיק אל תהרוג בפרק אחד דיני ממונות (סנהדרין לג, ב): מנין ליוצא מבית דין זכאי ואמר אחד יש לי ללמד עליו חובה, שאין מחזירין אותו, שנאמר וצדיק אל תהרוג.

וחכמינו סבורים שאי אפשר ללמוד דין זה מסברה, ולכן צריכים גזירת הכתוב "ולא ימות" שאמדוהו לחיים ומת, שקמ"ל הדרשה הוא שיש רק חיוב תשלומין ואין חיוב מיתת בית דין. והרי המחלוקת החמישית, אם ניתן ללמוד דין זה מסברה וכשיטת רבי נחמיה, או צריכים דרשה מיוחדת עבורו.

לסיכום: מכיון שרבי נחמיה למד את הדין שאמדוהו לחיים והכביד ומת מסברה, ולכן מיותר "ולא ימות" ללמדנו שאמדוהו למיתה ולא מת בפועל אלא עמד על בוריו שיש חיוב תשלומין בלבד, ממילא מיותר "אם יקום והתהלך בחוץ" לאמדוהו למיתה והיקל והכביד ומת, "ונקה המכה" פירושו שפטור ממיתת בית דין.

אבל לפי חכמים שלא קבלו את הסברה הנ"ל שיצא מבית דין זכאי, ממילא צריכים ללמוד דין זה שאמדוהו לחיים מן הפסוק "ולא ימות". וא"כ מנין לחכמים שאם אמדוהו למיתה, ולא מת בפועל אלא עמד על בוריו, שיש חיוב תשלומין בלבד? זה נלמד מן הפסוק "אם יקום והתהלך בחוץ על משענתו". ממילא "ונקה המכה" לא שייך כאן, שהרי כבר כתוב שהוא צריך לשלם, שהרי עמד על בוריו ושכתו יתן ורפא ירפא, וממילא "ונקה המכה" בא ללמדנו, שמשחררין אותו מן המחבוש! ולא נותר שום פסוק ללמדנו את דינו של רבי נחמיה שאם היקל ואח"כ הכביד, שהמכה פטור ממיתת בית דין.

הסבר למחלוקת חכמים ורבי נחמיה

מסוף הסוגיה כשהובאו הברייתות משמע שמחלוקת חכמים ורבי נחמיה היא בדין אומד:

תנו רבנן: המכה את חברו ואמדוהו למיתה וחיה — פוטרין אותו; אמדוהו למיתה והקל ממה שהיה — אומדין אותו אומד שני לממון; ואם לאחר כן הכביד ומת — הלך אחר אומד האמצעי, דברי רבי נחמיה. וחכמים אומרים אין אומד אחר אומד. תניא אידך: אמדוהו למיתה אומדין אותו לחיים, לחיים — אין אומדין אותו למיתה. אמדוהו למיתה והקל ממה שהיה — אומדין אותו אומד שני לממון; ואם לאחר כן הכביד ומת — משלם נזק וצער ליורשים¹³. מאימתי משלם? משעה שהכהו. וסתמא כרבי נחמיה.

13 רש"י פירש בד"ה נותן נזק וצער ליורשין: "והוא הדין לרפוי ושבת ובשת, דהא בטר אומד האמצעי אזלינן ולכולהו אמדוהו, אלא לאו אורחיה דתנא למחשב כרוכלא". ועיין ביד רמ"ה שהיתה לפניו

ואולי אפשר להסביר שלפי רבי נחמיה אומד בטעות הוי אומר משא"כ לפי חכמים אומד בטעות לא הוי אומד. לפי רבי נחמיה, לאומד יש חלות של פסק בית דין אע"פ שהתברר שיש כאן טעות. ונראה להוסיף ולפרש, שמכיון שלאומד יש השלכות לגבי הדין, וע"פ האומד ניתן הפסק דין, אז לעצם האומד כבר יש חלות פסק הדין. ממילא אם אמדוהו לחיות, הרי מיד יש פסק דין של זכאי, אע"פ שהתברר שהיה אומד בטעות. וזה מה שרש"י הסביר בד"ה שהרי יצא מבית דין זכאי:

והא נפקא לן מצדיק אל תהרוג בפרק אחד דיני ממונות (סנהדרין לג, ב): מנין ליוצא מבית דין זכאי ואמר אחד יש לי ללמד עליו חובה, שאין מתזירין אותו, שנאמר וצדיק אל תהרוג.

דהיינו לאומד בטעות יש חלות דין פסק בית דין, שבדיני נפשות, אם פסקו בטעות שפטור, חל הפסק דין, ואין להרשיעו אח"כ. ממילא אם אמדוהו לחיים ואח"כ מת, הרי אומד בטעות הוי אומד, ויש כאן פסק דין, וממילא כבר יצא מבית דין זכאי. ואם היה אומד למיתה ואח"כ חי, מכיון שהיה אומד למיתה, הרי זה היה כמו פסק למיתת בית דין, וממילא יש כאן חלות שם רוצח וחייב מיתה, והרי אומד בטעות הוי אומד, וממילא הצריך רבי נחמיה גזירת הכתוב "ולא ימות" לחדש, שאין כאן שם רוצח, ויש כאן חיוב תשלומין. וממילא אם אמדוהו למיתה והיה אומד שני שיחיה ואח"כ מת בפועל, ואמנם האומד הראשון כבר נפקע מפני שכבר יצא והתהלך בחוץ דהיינו שחי, וממילא הרי זה כמו המקרה הקודם. אלא מה נאמר שהוא לא חי, והאומד השני היה בטעות — זה אינו! שהרי אומד בטעות הוי אומד, והרי כבר יצא מבית דין זכאי, וממילא פטור¹⁴. אלא אם יבוא מי שהוא ויטען שא"א לפרק את שני האומדים, שהרי זה שהוא מת בסוף מברר את העובדה שהאומד הראשון היה אומד טוב ולא שייך הגזירת הכתוב "ולא ימות". לכן אפשר לומר שיש גזירת הכתוב נוספת ש"אם יקום והתהלך בחוץ על משענתו ונקה המכה", שאם היקל והכביד, פטור ממיתת בית דין. וזהו הפשט בתוספתא: "רבי נחמיה אומר: אפילו מת מחמת מכה ראשונה פטור. ועוד זו דרש רבי נחמיה אם יקום והתהלך בחוץ על משענתו ונקה המכה..." שאין כאן סברה בלבד אלא שיש כאן דרשה גם כן.

וחכמים סבורים, שלאומד אין מעמד של פסק דין, וסך הכל הוא רק אומדנא דרופאים ואין מתיחסים להשלכות עד שיש פסק דין פורמלי מבית הדין. ממילא בשביל כל פרט ופרט צריך גזירת הכתוב לפטור, ולענין היקל והכביד לא נשאר גזירת הכתוב לפטור, וממילא חכמים למדו שחייב מיתת בית דין.

גירסה: "משלם נוק צער ושבח ליורשין" והאריך בהסברת הענין למה נקט אלו ולא כלל בושת וריפוי. ודבריו לענין ריפוי צריכים לספח לתחילת פרק החובל בטוגיא דחייב ריפוי!
 14 וכן משמע מדברי רש"י בפירושו לדברי חכמים החולקים על רבי נחמיה, שהם חולקים דווקא על סברה זאת, ומדברי רש"י לחכמים נשמע לדברי רבי נחמיה:
 אין אומד אחר אומד. לחשב כיוצא מבית דין זכאי ולהפטור אם לאחר מכאן הכביד ומת, אלא בתר מעשה דהשתא אזלינן, דהואיל והכביד ומת חייב המכה מיתה.